

TELEKI PÁL, A MAGYAR POLITIKAI FÖLDRAJZ ATYJA

Kubassek János

geográfus, tudománytörténész,
a Magyar Földrajzi Múzeum (Érd) igazgatója
foldrajzi.muzeum@vivamail.hu

A magyar geográfia egyik legaktívabb, nemzetközileg legelismertebb képviselője volt Teleki Pál, aki nemcsak tudományos munkásságával, hanem politikai, közéleti tevékenységével is gyakran került a figyelem fókuszpontjába. Életműve számos szálon kapcsolódott kora világtörténelmi eseményeihez.

Számos külföldi földrajzi társaság választotta tiszteleti tagjává. New Yorkban a Columbia Egyetem 1936-ban díszdoktori címmel tüntette ki. Munkásságának reális értékelését szülőföldjén, a második világháború befejezését követően az 1990-es politikai rendszerváltásig politikai szempontok akadályozták. Életműve és a politikai földrajz terén elért eredményei – ellentmondásai és kudarcai ellenére is – érdemesek az utókor figyelmére.

Személyét és tevékenységét hosszú ideig egyoldalú, elfogultságoktól terhelt, olykor szándékosan hamis beállításban ismerhette meg a közvélemény. A pályatársak és tanítványok évtizedekig hallgatásra kényszerültek. Műveit eltávolították a közkönyvtárakból; könyvei, térképei évtizedekig hozzáférhetetlenek voltak. Szomorú tény: Magyarországon földrajztanárok nemzedékei szerezhettek diplomát anélkül, hogy a kortársai, diákjai által nagyra becsült földrajztudós akár egyetlen írását olvasták volna. Portréjának és tevékeny-

ségének vázlatos bemutatása hasznos tanulságokat jelenthet, s felidézhetjük a kort, melynek történelmi koordinátarendszere alapvetően meghatározta munkásságának kereteit.

A pályakezdés éve

Teleki Pál 1879. november 1-én, arisztokrata család gyermekeként született Budapesten. Családja erdélyi származású volt. Kastélyuk Pribékfalván, Erdély északi részén ma is megtalálható. Teleki Pál a piarista gimnáziumban szerzett érettségi után a budapesti Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán folytatott tanulmányokat. Egyik tanítványa, Gunda Béla néprajzprofesszor visszaemlékezése szerint egyetemi előadásaiban gyakran hivatkozott Afrika egyik utolsó fehér foltját eltüntető, felfedező utazó nagybátyjára, Teleki Sámuelre, aki 1887–88-as expedíciója során a fekete földrész utolsó ismeretlen tájait tárta fel, s a XIX. század legeredményesebb magyar földrajzi felfedező utazói közé tartozott.

Teleki Pál kisgyermekként áhítattal hallgatta az erdélyi Marosvásárhely tőszomszédságában található Sáromberkén nagybátyja kalandos afrikai utazásának izgalmas történeteit, a Rudolf- és a Stefánia-tavak, valamint egy működő tűzhányó, a Teleki-vulkán felfedezésének részleteit. Nem titok, hogy az eg-

zotikus afrikai néprajzi tárgyakkal, vadásztrófeákkal, vadállatok kikészített bőrrel berendezett sáromberki kastély falai között ragadta meg fantáziáját a Föld természeti jelenségeit, az emberek életkörülményeit oly sokoldalúan magyarázó tudomány, a geográfia.

E múzeumnak beillő környezetben érdeklődése a világ megismerése, s az e törekvéshez legtöbb támpontot adó tudomány, a földrajz iránt. Nem véletlen, hogy első publikációja Ázsia földrajzi felfedezésének tárgykörében született. Egyetemi tanulmányai alatt szoros kapcsolatba került Cholnoky Jenő földrajzprofesszorral.

Cholnoky Jenő és másik mestere, Lóczy Lajos világhírű Ázsia-kutató, a Transz-Himalája felfedezője adott ösztönzést arra, hogy Teleki Pál Kelet-Ázsia történeti földrajzának kérdéseiben folytasson kutatásokat.

Lóczy Lajos – aki 1877–1880 között a Széchenyi Béla vezette expedíció tagjaként jelentős geológiai kutatómunkát végzett Kínában – felismerte tanítványa kimagasló képességeit, szerteágazó érdeklődését és szorgalmát.

Lóczy Lajos mellett állhatatosan képezte magát, s elsősorban történeti földrajzi kutatómunkát végzett. Társalgási szinten beszélt angolul, németül, franciául, románul, olvasott hollandul és olaszul. Ifjú éveiben beutazta Nyugat-Európát, ahol Párizs, Amszterdam, Bécs, München, Hága, Róma, Velence és Firenze könyvtáraiban és archívumaiban búvárkodott. Ha az antikváriumokban földrajzi könyv, vagy térképritkaságokra bukkant, nem sajnált pénzt, energiát, fáradságot, hogy megszerezze készülő munkájához.

Első eredmények a tudomány mezején

Kilencesztendős fáradozást követően olyan nagyszabású művet adott közre, mely világhírűvé tette őt.

A Genfben, 1909-ben megrendezett Nemzetközi Földrajzi Kongresszuson mutatta be: *Atlasz a Japáni szigetek kartográfiájának történetéhez* című impozáns munkáját, melyet a Francia Földrajzi Társaság Jomard-díjjal¹ ismert el. Teleki e művel alapozta meg tudományos pályafutását, s tette nemzetközileg ismertté a nevét.

Az elsődleges államkezelés kérdéséhez című, 1903-ban benyújtott doktori disszertációjában már felvillan későbbi tudományos felfogásának és módszerének néhány alapvonása. A dialektikus szemlélet, a jelenségek kialakulása, változása, fejlődése, okainak keresése, a több tudományág eredményeinek hasznosítása, a komplex látásmód és az interdiszciplinaritás már jelentkeznek munkájában.

A szakirodalom alapos ismerete, az eltérő nézetek ütköztetése, a kritikai vélemények összevetése már előrevetíti a későbbi nagyformátumú tudós szemléletének alapjait. Ezért a földrajz mellett földtani, biológiai, antropológiai, történeti és szociológiai tanulmányokat is folytatott, melyek nagyban hozzájárultak későbbi polemikus gondolkodásmódjához, a vitákat kedvelő módszere kialakításához. A Magyar Földrajzi Társaság 1906-ban választotta választmányi tagjává.

Nagy hatással volt világképének és szemléletének formálására az első, 1912-es amerikai utazása, melynek során megismerte az Amerikai Egyesült Államok tájait, nagyvárosait, legjelentősebb iparvidékeit, legfontosabb mezőgazdasági termőterületeit és természeti értékeit, s igen hatékony politikai rendszerét és közigazgatását. A tanárával, Cholnoky Jenővel megtett út részleteit, az őket ért élménye-

¹ Edme François Jomard (1777–1862) francia földrajztudós, térképész, régész, mérnök és tanár emlékére alapított díj.

ket Cholnoky Jenő két évtizeddel később, a második világháború idején, könyv formájában is megjelentette. Az amerikai út nagy hatással volt Teleki Pál személyiségére. Új megvilágításba kerültek a tudomány lehetőségei és a politika céljai közötti kapcsolatok, s felismerte a nemzeti feladatokat, melyek eléréséhez igen komoly muníciót adhat a földrajztudomány. A Magyar Földrajzi Társaság Havass Rezső elnökkel együtt létrehozott gazdaságföldrajzi szakosztálya új kutatási irányokat adott a tudománynak.

Teleki Pál leírta a táj és az ember kapcsolatát. Hajdú Zoltán professzor értékelése szerint 1917-ben, direkt módon is megfogalmazta fajfelfogását, mely igen fontos összetevője Teleki tudományos nézeteinek – majd később politikai tevékenységének is. Hajdú Zoltán szerint: „*A társadalmi biológia híveként úgy ítélte meg, hogy ez a tudomány lesz képes a társadalom fejlődési törvényszerűségeinek a feltárására. Véleménye szerint a faj, s az ember nem mint halandó egyed, hanem mint az életet megőrző életesség érvényesül és hat a földfelszín életében, a tájban. Az emberiség egy fajt képez, s ez olyan életességet jelent, amelyet az együtt élő emberek nemzedékről nemzedékre alkotnak. A faj és a táj szimbiózisban élnek, részeik, alkotóelemeik nem egyműiek, hanem egymást életfolyamataikban támogatók, kiegészítők.*”

A Magyar Tudományos Akadémián tartott székfoglalójának címe: *A földrajzi gondolat története*, mely munka nagy ívű, történeti alapokra helyezett ismeretanyagra alapozva kívánta meghatározni az új geográfia helyét, fogalmát, feladatait.

A geográfia a politika szolgálatában

Magyarország függetlenné válása, az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása, valamint az első világháborús katonai vereség meghatá-

rozó módon orientálta Teleki Pál tudományos munkáját.

Magyarországnak szembesülnie kellett mindazon nemzetiségeinek elszakadási törekvéseivel, melyek a háborús kudarcot követően felerősödtek és realitássá váltak. Ezért Teleki tudományos tevékenységének fő célja 1918 őszétől az volt, hogy megőrizze a Kárpát-medence földrajzi egységét, Magyarország területi integritását. Felismerte, hogy a háborút követő béketárgyalások a nemzetiségi kérdést helyezik a középpontba, ezért megkezdte Magyarország néprajzi viszonyait, a nemzetiségek elhelyezkedését aprólékosan bemutató nagy műve, a híres „Carte Rouge” azaz *Vörös Térkép* elkészítését.² Kollégái, Bátky Zsigmond, Kogutowicz Károly, Littke Aurél és Nopcsa Ferenc közreműködésével megkezdtek a munkálatokat, hogy az ország nemzeti viszonyait a lehető legrésztetesebben, térképi ábrázolásban mutassák be. A néprajzi térképhez az 1910. évi népszámlálás adatait vették figyelembe, alapjául az 1: 200 000 méretarányú topográfiai térképet választották.

A népséget kifejező pontokat nemzeti-ségenként eltérő színnel szerkesztették arra a háttértérképre, amely később a népséget arányszáma szerint mutatta be. A térképen a népelemszámmal arányos nagyságú területet színezték ki oly módon, hogy minden négyzetmilliméter egy adott népelemszámot jelölt. A szerkesztés során az 1 mm² – 100 fő érték bizonyult célszerűnek. Teleki térképén a magyarokat vörös, a németeket narancs, a szlovákokat zöld, a románokat lila szín jelölte. A magyarlakta területek szembetűnő kiemelése miatt kapta a mű a „Vörös Térkép” elnevezést.

² http://en.wikipedia.org/wiki/File:Ethnographic_map_of_hungary_1910_by_teleki_carte_rouge.jpg

Papp-Váry Árpád térképész professzor véleménye szerint: „*A térkép tudományos szempontból teljesen korrekt, a tényleges helyzetnek megfelelően, szakmailag megtámadhatatlan módon tükrözi az egyes népek térbeli elhelyezkedését. Nem igaz az elmúlt évtizedek azon állítása, hogy eleve tendenciózus munka, amelynek célja az ország területi integritásának a megvédése.*”

A párizsi béketárgyalásokra 1920. január 4-én induló magyar küldöttség igen tekintélyes bizonyító anyagot vitt magával a Kárpát-medence földrajzi egységének bemutatása és védelme céljából. A tervezett területi feldarabolás ellen összegyűjtött érvanyag volt hivatva bizonyítani, hogy vízrajzi, domborzati szempontból, valamint népességi, gazdasági szempontból milyen veszélyeket rejt a Kárpát-medence politikai feldarabolása. A közlekedési, elsősorban a vasúthálózat szétdarabolása, a termőterületek és a piacok elválasztása, a szerves fejlődésben kialakult városhálózat egymástól való szétválasztása igen jelentékeny gazdasági gondokat vetítettek előre.

Teleki Pál 1920-ban megjelentette *Magyarország gazdasági térképekben* című művét, valamint Fodor Ferenc és Cholnoky Jenő közreműködésével Magyarország gazdaságföldrajzi térképét. Összesen III térkép és tíz grafikonoldal képezte a béketárgyalások térképanyagát, melyek felölelték az ország természeti viszonyait, a népesség és a vallások elterjedését, az írni-olvasni tudók arányát, s az ország iparát, mezőgazdaságát szemléltető atlaszt. E művek megszületésénél vitathatatlan Teleki tervező, irányító, koordináló szerepe.

Teleki Pál térképszerkesztői munkásságának értékelésénél hivatkoznunk kell *A statisztika és a térkép a gazdasági földrajzban* című tanulmányára, mely a mai napig aktuális kérdésekhez kapcsolódik.

Az ok-okozati összefüggések feltárása, elemzése jelentékeny módon járul hozzá mindazon tények bemutatásához, melyek a földfelszín alakulásán túl a politikai formációk kialakulását is megmagyarázhatják.

A trianoni döntés hatása és következményei

Az első világháborút lezáró, 1920. június 4-én aláírt trianoni békeszerződés értelmében Magyarország elveszítette eredeti területének több mint kétharmadát, s több mint hárommillió magyar szakadt el az anyaországtól, s került a határokon túlra. A történelmi Magyarország felosztása 23,4 millió lakost érintett. Romániához került 5,3 millió, Csehszlovákiához 3,5 millió, Jugoszláviához 4,1 millió, Ausztriához 0,3 millió, s így Magyarországnak 7,6 millió lakosa maradt. Magyarország 10,2 millió magyar lakosából 3,3 millió került más állam fennhatósága alá négy különböző országban. Az 1920. évi trianoni békeszerződéssel öt felé felosztott magyar nemzet lakosai egymással igen sokrétű gazdasági, politikai, kulturális és személyes kapcsolatokban álltak, ezernyi személyes szál kötötte össze őket, s egy természeti földrajzi, illetve gazdasági földrajzi egységben éltek a Kárpát-medencében. Az új határok sűrűn lakott területeket, hagyományos közigazgatási egységeket, sőt olykor évszázados településeket – például Komárom – vágtak ketté. Nagyon sok kisebbségi sorba került magyar veszítette el munkahelyét, egzisztenciáját, vagyonát, s menekültként a megcsonkított országban próbált megélni találni.

A Kisantant államok területe együttesen 683 ezer km² volt, lakossága pedig 47 millió. Ez a szövetségi rendszer állott szemben a 93 ezer km²-en élő, 7,6 millió lakossal, azaz Magyarországgal. A gazdasági és katonai erőviszonyok ismeretében szó sem lehetett arról,

hogy újabb konfliktusban érvényesítsék érdekeiket a magyarok.

Teleki Pál számára azonban hosszú távon az volt a fő cél, hogy az elszakított országrészeket Magyarország visszakaphassa.

Ez a magyarság számára fájdalmas tény indította meg a revíziós törekvéseket, melyek akkoriban az egész társadalom egységes kívánságát tükrözték.

Teleki Pál a revíziós gondolat vezéregyéniségeként két évtizeden át küzdött nemzetközi síkon azért, hogy az elszakított területek visszakerüljenek Magyarországhoz. Az általa 1926-ban megalapított Államtudományi Intézet Rónai András vezetésével sokrétű kutató- és gyűjtőmunkát végzett a közép-európai térség, ezen belül elsősorban a kárpát-medencei utóállamok földrajzi, népességi, gazdasági, közlekedési viszonyainak minél részletesebb dokumentálása céljából. E munka legnagyobb eredménye a Rónai András által szerkesztett Közép-Európa atlasz.

Teleki Pál egyik tanítványa, a Herder-díjas néprajztudós, Gunda Béla professor debreceni előadásain többször hangsúlyozta, hogy Teleki Pál munkásságára igen jelentős hatást gyakoroltak a francia földrajzi kutatások, elsősorban az emberföldrajz eredményei. Gunda Béla szavai szerint „*Teleki Pál ő maga is sugározta azt a geográfiai szellemet, amit Jean Brunhes és Vidal de la Blance az etnográfiaival összefonódva képviselt. Nem véletlen, hogy egyik legkitűnőbb tanítványát, Hantos Gyulát (aki 1940-ben a kolozsvári egyetemen az emberföldrajz professzoraként oktatott) Franciaországba küldte ki tanulmányai elmélyítésére.*”

Teleki Pál szoros kapcsolatot tartott fenn a szerb geográfusokkal, Milutin Milanković-vel, valamint Jovan Cvijić-csel, s figyelemmel kísérte a Balkán antropológiai kutatásainak eredményeit. Tevékenyen részt vállalt a Ma-

gyar Tudományos Akadémia Balkán-kutatásainak a szervezésében, elősegítette a terepmunkákat, valamint számos kötet megjelenését. Teleki Pál támogatásával készülhetett el Degen Árpád nagy monográfiája, a *Flora Velebitica* (1936–38, három kötetben, Budapest), amely a horvát karsztvidék növényvilágát, s az emberi tevékenységgel való kapcsolatát mutatja be.

Teleki Pál földrajzi szemléletében a természeti jelenségek, a domborzati formák, a vízrajzi viszonyok, valamint az emberi tevékenység megnyilvánulásai egyenrangúak és egymást kiegészítők. Ez az interdiszciplináris látásmód tükröződik *A gazdasági élet földrajzi alapjai* című nagy művében, melyben a domborzat, a klíma, a talaj, és a növénytakaró összefüggéseiről, a kultúrák keletkezéséről igen plasztikusan ír.

Teleki nagy figyelemmel volt a tájak jellegzetességeire, a Párizsi-medence leírásánál vagy Mezopotámiánál egyaránt érzékelhető remek szintézisalkotó képessége.

Teleki felfogása szerint: „*a táj a földfelszíni élet természettől befolyásolt szintézise. Sem térben, sem időben vissza nem tér. Alföldi táj sok ezer van a világon, de Kecskemét tája a maga sajátos szőlő és gyümölcsös kultúrájával egyetlen ilyen része a földfelszínnek. Viszont az ukrán puszták sokban hasonlítanak a magyar rónához. Búzát, kukoricát, napraforgót termelnek mindkettőn, hasonló formában, részben hasonló szerszámokkal, eszközökkel. (a XX. század elejéről van szó) Ezért is érezték magukat jól az első világháború ukrán foglyai a nagy magyar alföldön.*”

*Nemzetközi feladat
a Moszuli Bizottság tagjaként*

Az első világháború után a legyőzött Magyarország fiaként Teleki Pál igen fontos feladatot

kapott a Népszövetségtől. Az Irak és Törökország közötti határkijelölés kérdésében titkára, Incze Péter társaságában Irakba utazott, hogy földrajzi és néprajzi helyszíni tájékozódás alapján tegyen javaslatot arra, melyik ország részévé váljon az olajban gazdag Moszul környéki határterület. A Moszul Vilajet lakosságában döntő többséget alkotó kurdok állami hovatartozása világpolitikai kérdéssé vált.

A Török Birodalom bukásával – úgy tűnt akkoriban – lehetőség nyílt a kurdok számára egy önálló állam megteremtésére. Az első világháborút követően Mahmud Barzindjirsek 1924-ben létrehozott egy önálló kurd kormányzóságot a Nagy-Záb- és Sirván-folyók közötti területen. Hatalmát azonban nem tudta nemzetközileg elismertetni.

Teleki Pál a svéd Einar af Wirsén svéd diplomata és Albert Paulis belga ezredes társaságában, a Moszuli Bizottság tagjaként végzett munkájáról 1925. július 16-án adta át jelentését a Népszövetségnek.

A *Moszuli jelentés* tükrözi a táj alapvető földrajzi, földtani, éghajlati és néprajzi jellemzőit, valamint a tájfogalomként emlegetett Kurdisztán problematikáját. Teleki Pál igen részletes térképeket készített zárójelentéséhez, s az angol és francia nyelvű magyarázatok igen alapos földrajzi szintézist adtak a területről. A nomád életmódot folytató kurd és arab néptörzsek, a migráció földrajzi, gazdasági okai és következményei, a népesség megoszlása és annak változásai, a politikai földrajzi elemzés remekműve.

Teleki felhívta a figyelmet arra, hogy milyen fontos a nomád népcsoportok nyári és téli szálláshelyeinek, vándorlási útvonalainak feltérképezése, s milyen problémát jelenthet, ha a határkijelölés kettévágja a vándorlási útvonalakat, illetve elválasztja egymástól a hagyományos szállásterületeket. A helyszíni

tapasztalatok alapján igen intenzíven foglalkozott a népvándorlások idő és térbeli vizsgálatával, s e jelenség fontos kutatási témájává vált. Teleki figyelmeztetett a szélsőséges időjárás helyzet okozta életmódváltás kényszerére, illetve a népvándorlásra. Összehasonlította a kurdok és az arabok életmódját, vándorlási szokásait. A *Moszuli jelentés*-t a Magyar Földrajzi Múzeum munkatársa, Timár Edit dolgozta fel. Hangsúlyozta, hogy Teleki a vitatott határterület természetföldrajzi bemutatásán túl olyan geopolitikai látásmódot érvényesített, melynek előzményei a Magyarországot érintő 1920-as béketárgyalások benyújtott szakanyagának módszerein és érvrendszerén alapultak. Alapvetően azt is hangsúlyozni kell, hogy a Népszövetség és a Hágai Nemzetközi Bíróság 1925. december 16-án a török–iraki határkijelölés tárgyában az ún. brüsszeli vonal mellett döntött, s így Moszul Vilajet az újonnan létrejött Irak államhoz került.

Teleki Pál felhívta a figyelmet a kisebbségek, mindenekelőtt a kurdok problematikus helyzetére, jogaik érvényesítésének fontosságára. Teleki javaslata hangsúlyozta a kurdok jogainak biztosítását, a szabad külföldre távozás lehetőségét, s külön felhívta a figyelmet arra, hogy a kurd területek közigazgatási hivatalaiban és az iskolákban fontos lenne a kurd nyelv elismerése és hivatalos használata. Figyelmére jellemző, hogy nem feledkezett meg a nem muzulmán kisebbségek, például a jezidiek helyi autonómiájának és vallásszabadságának biztosításáról.

Tény, hogy a végső döntés a nagyhatalmi érdekek szerint történt, de az nem vonható kétségbe, hogy Teleki Pál munkássága Észak-Irak igen alapos, komplex szemléletmódot tükröző és helyszíni tereptanulmányok tapasztalataival hitelesített földrajzi feldolgozást eredményezett.

Az első és a második bécsi döntés

Az első világháborút követően a magyarországi revíziós politika fő célja az elszakított országrészek visszaszerzése volt. A harsány propaganda, a gyakori társadalmi megmozdulások mellett Teleki Pál vezetésével egy tudóscsoport kitartóan dolgozott azért, hogy a magyar érdekek, érvek és szempontok érvényesüljenek egy területi változásokat eredményező, Európa átrendezését célzó nemzetközi konferencián. A Párizs környéki békeszerződések előkészítésébe a magyar delegáció tagjai érdemi beleszólási lehetőséget nem kaptak. A magyar küldöttséget vezető gróf Apponyi Albert érvei sem változtattak az előre elkészített döntésen. Az amerikai elnök, Woodrow Wilson által javasolt nemzetiségi elv nem érvényesült. Népszavazást csak Sopron hovatartozásának eldöntését illetően tartottak.

Az európai politika fontos kérdései közé tartoztak a határproblémák, melyek megoldását elsősorban a legyőzött központi hatalmakhoz tartozó utóállamok szorgalmazták. Így válhatott a hitleri Németország fölfegyverzett hadsereggel és agresszív törekvésekkel az igazságtalanságok megszüntetésének szószólójává, és szerezhettek veszedelmes befolyást a Duna-medencében. A békeszerződések nem eredményeztek megnyugvást. A határváltoztatások igénye gyakran kapott hangot Közép-Európában. Elsősorban a Kisantant államok, Románia és Csehszlovákia, valamint Jugoszlávia került szembe Magyarországgal, mely szerette volna felülvizsgáltatni és megváltoztatni határait. Magyarország külpolitikája számos nemzetközi fórumon érvelt a Trianonban meghatározott határok megváltoztatása érdekében. A kisebbségbe került magyarság sorsát számon tartotta, s a nemzetközi fórumokon gyakran érvelt az érdekükben.

Az első érdemi lépésre 1938. október 9-én, Komáromban került sor, amikor Csehszlovákia és Magyarország képviselői Németország és az európai nagyhatalmak ösztönzésére megkezdték területrendezési tárgyalásaikat. A magyar delegáció vezetője Kánya Kálmán külügyminiszter volt, a fő tanácsadója és szakértője Teleki Pál, aki több böröndnyi, az általa létrehozott Államtudományi Intézetben összeállított tárgyalási anyagot vitt magával. A Teleki Pál által képviselt elvek és érvek sikert hoztak a magyar diplomáciának. A magyar delegáció bemutatta a népszámlálási eredményeket az 1: 400 000 méretű részletes, községenkénti térképeken. A térképeken valamilyen település vagy jelentősebb területi egység nemzetiségi viszonyai azonnal érzékelhetőek voltak. A nemzetiségi viszonyokat, az összefüggő magyar nyelvterület határait, a csehszlovákiai magyar többségű területeket, valamint a légionáriustelepítéseket, a német nyelvszigeteket bemutató térképek és statisztikák igazolták a magyar igényeket. A Tiso plébános vezette csehszlovák delegáció indulatai és harsánysága állt szemben a magyar adatok tömkelegével. Rónai András professzor szerint még a csehszlovákiai statisztikai adatokat is a magyar fél tárta fel a hivatalos csehszlovák kiadványok szerint. A magyar fél követelésének jogosságát a nagyhatalmak előtt is hitelesen tudta bizonyítani. Az 1938. november 2-i bécsi döntőbírósi tárgyaláson hozott ítélet szerint Csehszlovákiától 12 109 km² területet és 869 000 lakost (melyből 752 000 volt magyar, 86,5 %) csatolt vissza Magyarországhoz. A német és olasz döntéshozók, von Ribbentrop és Ciano gróf az 1:750 000 léptékű térképen, zöld vonallal rajzolták meg a csehszlovák–magyar határt, mely a nemzetiségi elvet érvényesítette. Ezt megelőzően még sehol, soha nem érvényesítettek nemzetiségi

elvet területrendezésnél ilyen tárgyilagosan és pontosan. Rónai András professzor értékelése szerint 1938-ban vontak meg először a magyar–csehszlovák viszonylatban történelmi vagy érdekszféra határ helyett egy népi-nemzetiségi határt. A határvonal pontosan követte az etnikai határt, csupán Pozsony mellett hagyott néhány magyarlakta községet Szlovákiának, hogy a szlovák autonóm tartomány fővárosának vonzáskörzete megmaradjon.

Mindenekelőtt Teleki Pál és munkatársai évtizedes munkája segítette elő a nemzetiségi elv szerinti területrendezést. A magyar–szlovák határmegállapító bizottság munkájában Teleki Pál tanítványai, Rónai András, Kardos Béla és Kádár László geográfusok aktívan részt vettek. Az Államtudományi Intézet néhány munkatársa hatalmas munkát végzett, mert a visszacsatolt területekre vonatkozó valamennyi adatot ők kezelték a Központi Statisztikai Hivatal épületében.

Teleki Pál miniszterelnöksége alatt került vissza Kárpátalja Magyarországhoz. A 12 600 km² nagyságú Ruténia magyar lakosai, illetve az Alföldhöz tartozó terület visszakerülése mellett fontos geopolitikai tény is kapcsolódott ezen eseményhez. Mintegy háromszáz kilométeren közös határ jöhetett létre a baráti Lengyelországgal. 1939 szeptemberében világpolitikai jelentősége volt ennek a ténynek, mivel a Teleki-kormány döntése alapján Lengyelország német, majd orosz megtámadása után, a nácizmus és a bolsevizmus rémtettei elől menekülő több mint százezer lengyel állampolgár közvetlenül juthatott át a határon Magyarország területére.

Ruténia szegény volt ásványkincsekben, de itt hullott le a Kárpát-medence legnagyobb csapadéka, évente mintegy kétezer milliméter. A vízgyűjtő terület völgyeiben mint természe-

tes víztárolókban kedvezően lehetett volna a lehulló esőmennyiséget felfogni, majd az Alföld öntözését innen biztosítani.

Magyarország legfontosabb mezőgazdasági termőterülete fejlesztésének fontos feltétele volt az öntözés és az ehhez rendelkezésre álló vízmennyiség. Teleki Pál fontosnak tartotta, hogy a terület visszacsatolásával meginduljon egy nagyszabású víztározó-építési, vízgazdálkodási és öntözési program. Már az első világháború előtt készültek tervek a Visó és az Iza-patak völgyében létesítendő víztározók megépítésére.

Teleki Pál kitűnően ismerte a síkvidéki víztározás problematikáját, s tudta, hogy az alföldi víztározás jóval költségesebb, mint a hegyvidéki, ahol a táj természetes adottságai segítik a vízépítési célok elérését.

Teleki Pál miniszterelnökként és földrajztudósként egyaránt különös figyelmet fordított Erdélyre, családjá őseinek szülőhelyére. Az 1940-es esztendőben jött el az idő arra, hogy Magyarország érvényesítse Erdéllyel kapcsolatos területi igényeit. Teleki Pál az európai helyzet eseményeit felismerve és kihasználva céltudatosan törekedett a Romániával kapcsolatos területi revíziós követelések megvalósítására, de nem kívánt fegyveres konfliktust vagy háborút. Turnu Severinben, 1940. augusztus 16. és 24. között a Hóry András által vezetett magyar tárgyalóküldöttség békés megegyezést akart. A tárgyalások nem hoztak eredményt. Nem feledhetjük, hogy 1940. június 26-án a Szovjetunió hadereje bevonult Besszarábiába és Észak-Bukovinába, majd Bulgária visszakövetelte, és a románokkal megegyezve vissza is kapta Dél-Dobruzsát. A magyar politikai vezetés nem kívánt katonai erőt alkalmazni a Németország szövetségeseinek számító Romániával szemben, de felkészült a fegyveres nyomásyakorlásra.

Németország ekkoriban már Európa uraként viselkedett, s döntőbíráskodását a román és a magyar kormány egyaránt elfogadta. Ebben az időben, Európában más nagyhatalom nem volt képes érvényesíteni erejét. Nagy-Britannia háborút folytatott Németországgal, az Amerikai Egyesült Államok nem kívánt beavatkozni az európai kérdések eldöntésébe.

A Magyar Államtudományi Intézet által összeállított dokumentációt figyelembe véve, 1940. augusztus 30-án megszületett a második bécsi döntés, melynek értelmében Németország támogatásával Erdély északi része visszerült Magyarországhoz. Teleki Pál miniszterelnökként, Csáky István külügyminiszterrel együtt volt jelen a bécsi Belvedere palotában a második bécsi döntés meghozatalakor.

Észak-Erdély 43 000 km²-nyi területe került ismét magyar állami fennhatóság alá. Teleki Pál fontosnak tartotta, hogy a visszaszatolt területeken az új közigazgatás figyelmet fordítson az újonnan kisebbségbe került román nemzetiség jogainak biztosítására.

A döntésnek azonban nagy ára volt. Magyarország csatlakozott a háromhatalmi egyezményhez, s kénytelen volt szorosabbra fűzni kapcsolatait Németországgal. A jugoszláv–magyar barátsági egyezmény belgrádi aláírását követően Németország 1941 márciusában hadműveleteket kezdett Jugoszlávia ellen. A magyar revíziós igények támogatásának ígéretével Magyarországra rendkívüli német nyomás nehezedett, hogy kapcsolódjon be déli szomszédja lerohanásába.

Teleki felismerte a helyzet nehézségeit, a háborúba sodródás következményeit. Tiszta-ban volt azzal, hogy ha Magyarország Németország oldalán belép a Jugoszlávia elleni hadjáratba, akkor az ország örökre elveszítheti Nagy-Britannia és az angolszász világ támo-

gatását. Egyik fiatal munkatársának, Újpeéri Elemérnek elmondta, hogy Németország pillanatnyi katonai sikerei ellenére sem nyerheti meg a háborút. Német győzelem esetén sem számított sok jóra Magyarország számára. Szűk körben többször idézték találó megállapítását: „*Ha Németország veszít, veszítünk, de ha Németország nyer, elveszünk!*”

1941 tavaszán látnoki erővel úgy vélte, a győztesek az angolszász hatalmak lesznek. Tiszta-ban volt az angolszász világ gazdasági erőforrásaival, termelési potenciáljával és a gyarmatok hatalmas népesség-, energia- és nyersanyag-tartalékaival, melyekkel Németország és szövetségesei nem vetekedhettek. A földrajztudós látásmódja és szerteágazó ismeretanyaga felülmúlta a politikusokat, akik csak a pillanatnyi eseményeket érzékelték.

Úgy vélte, a revízió révén megszerzett területek a háborút követő béketárgyalások során ismét elveszhetnek. Minden módon megpróbált ellenállni az egyre erősebbé váló német politikai nyomásnak, de miniszterelnökként sem volt képes megakadályozni a német hadsereg átvonulását Magyarország területén, Jugoszlávia ellen. A miniszterelnök megkapta Barcza György londoni magyar követ táviratát, mely szerint Nagy-Britannia kilátásba helyezte a diplomáciai kapcsolatok megszakítását, ha Magyarország engedményt tesz Németországnak, s cselekvő támogatás esetén hadüzenetet is kilátásba helyezett. A végzetes csapdából nem volt kiút. A miniszterelnök magára maradt, felelősségérzetében nem osztottak minisztertársai. Úgy érezte, hogy még a kormányzó, Horthy Miklós sem áll mellette.

A magyar honvédség vezérkari főnöke, Werth Henrik Teleki Pál tudta nélkül megállapodott a német hadvezetéssel arról, hogy Magyarország területén átengedik a német

csapatokat Jugoszlávia ellen. Ez volt a döntő momentum, mely ellen csak úgy tudott tiltakozni, hogy önkézzel vetett véget életének. A Miniszterelnöki Hivatalban, a budai Sándor-palotában, 1941. április 2-án éjszaka föbe lötte magát. Családtagjai, közvetlen munkatársai – Incze Péter, Kádár László, Rónai András, Újpehely Elemér – soha nem vonták kétségbe öngyilkossága tényét.

IRODALOM

- Ablonczy Balázs (2005): *Teleki Pál*. Osiris, Budapest
- Csicsery-Rónay István – Vigh Károly (1992): *Teleki Pál és kora. Teleki Pál emlékévké előadásai*. Occidental Press, Budapest
- Hajdú Zoltán (1991): Teleki Pál, a földrajztudós. *Magyar Tudomány*, 12, 1503–1509.
- Hajdú Zoltán (1993): Teleki Pál, a földrajztudós. In: Csicsery-Rónay István – Vigh Károly (1992): *Teleki Pál és kora. Teleki Pál emlékévké előadásai*. Occidental Press, Budapest. 44–53.
- Hajdú Zoltán (2001): Magyarország közigazgatási földrajza. Dialóg Campus, Budapest–Pécs
- Kubassek János (2004): Teleki, a földrajztudós. *Rubicon, Teleki Pálról feketén – fehéren*, 2, 67–71.
- Kubassek János (1996): A földrajztudós Teleki Pál (előszó): In: *Teleki Pál: A földrajzi gondolat története* (reprint) Kossuth, Budapest, 5–15.
- Kubassek János (1997): A földrajztudós Teleki Pál halála nem rejtély! *Új Magyarország*, február 11.
- Kubassek János (2000): Gróf Teleki Pál utolsó napjai veje, gróf Zichy Nándor kifissiai visszaemlékezései tükrében. *Napi Magyarország*, március 4.
- Papp-Váry Árpád (1993): Teleki Pál, a kartográfus. In: Csicsery-Rónay István – Vigh Károly (1992): *Teleki Pál és kora. Teleki Pál emlékévké előadásai*. Occidental Press, Budapest, 79–101.
- Rónai András (1989): *Teleki Pál, a geográfus. Földrajzi Múzeumi Tanulmányok*, 6, 3–8.
- Rónai András (1989): *Térképezett történelem*. Magvető, Budapest

Életművének eredményei – kudarcai ellenére is – a magyar politikai földrajz fontos, nemzetközileg számon tartott építőkövei közé tartoznak.

Kulcsszavak: *Cholnoky Jenő, Lóczy Lajos, térképtörténet, „Vörös térkép”, Trianon, Moszuli Bizottság, határmódosítás, revízió, Államtudományi Intézet, első és második bécsi döntés*

- Teleki Pál (1899): Korszakok az ázsiai utazások történetében. *Földrajzi Közlemények*, 1, 15–20.
- Teleki Pál (1909): *Atlasz a japáni szigetek cartographiájának történetéhez*. Budapest
- Teleki Pál (1917): *A földrajzi gondolat története*. Akadémiai székfoglaló. Akadémiai értesítő, Budapest
- Teleki Pál (1917 [1996]): *A földrajzi gondolat története*. (reprint) Kossuth, Budapest
- Teleki Pál (1920): *Ethnographical Map of Hungary Based on the Density of Population*. 1:1 000 000. Budapest–Hague
- Teleki Pál (1920): *La Hongrie du Sud. Questions de l'Europe Orientale* No. 4. Budapest–Paris, 1–35.
- Teleki Pál (1921): *The Frontiers of Hungary*. Budapest, 1–24.
- Teleki Pál (1923): *The Evolution of Hungary, and Its Place in European History*. The Macmillan Company, New York, 1–312. • http://openlibrary.org/books/OL14306110M/The_evolution_of_Hungary_and_its_place_in_European_history.
- Teleki Pál (Koch Ferenc és Kádár László közreműködésével) (1936): *A gazdasági élet földrajzi alapjai*. Budapest, 1–751.
- Teleki Pál (1937): A tájfogalom jelentőségéről. *Budapesti Szemle*, 247, november, 129–141.
- Tilkovszky Loránt (1969): *Teleki Pál – Legenda és valóság. Népszerű Történelem sorozat*. Kossuth, Budapest
- Timár Edit (2001): Teleki Pál egy kevésbé ismert munkája, az ún. moszuli jelentés. *Földrajzi Közlemények*, 1–2, 65–80.

Interjú

AKI AZ ÉLET MOLEKULÁIT KUTATJA...

Perczel Andrással beszélget Gimes Júlia

A talán legjelentősebb hazai tudományos elismerés, a Bolyai-díj idei kitüntetettje Perczel András, 52 éves szerkezeti kémikus, a MTA levelező tagja, az ELTE Szerves Kémiai Tanszékének professzora, aki 1985 óta változatlan szenvedéllyel kutatja a fehérjék és polipeptidok térszerkezetét. Dolgozott Párizsban, Bostonban, Torontóban és Oxfordban, de mindig visszatért Budapestre.

*Az Ön története szokványos?
Már kicsiny gyermekként tudta,
hogy a kémia és csakis a kémia...*

Nem tudom, mikor határoztam el, hogy kémikus leszek. Nem köthető konkrét eseményhez, nem tudok olyan sztorival szolgálni, hogy felrobbantam és akkor... De arra emlékszem, hogy a kémia iránti szeretetem a Piarista Gimnáziumban kezdődött, ahol tanárom, Fórián-Szabó Zoltán olyan élmény-szerűen tudott beszélni az atommodellekről, a molekulák felépítéséről, hogy az lenyűgöző volt. Vonzódásomhoz hozzájárulhatott, hogy édesapám mérnök, édesanyám kristályfizikával foglalkozott, szóval az, hogy szerkezet vagy molekuláris szimmetria, nálunk otthon talán „benne volt a levegőben”.

Érettségi után az ELTE Szerves Kémiai Tanszékén Hollósi Miklós és Kajtár Márton professzorok mellett dolgoztam laboránsként.

Ők a különböző polipeptidok térszerkezetének meghatározásával foglalkoztak, és akkor vált világossá számomra, hogy ez engem is nagyon érdekel, én is hasonlót szeretnék csinálni. Szezelem volt ez az első látásra? Talán, ám elköteleződése azóta is tart.

Az ELTE vegyész szakának elvégzése után is Hollósiék mellett kezdtem dolgozni, és nemcsak szakmát tanultam tőlük: láttam lelkesedésüket, a tudomány iránti elkötelezettségüket, munkaszeretetüket. Ők minderről nem papoltak, hanem valóban lelkesen, kemény munkát végeztek. Az a csodálat is rám ragadt, amellyel ők a természet jelenségeit, az élő rendszerek molekuláit firtatták. Hiszen a fehérjék, fehérjefragmensek, más szóval polipeptidok, nélkülözhetetlenek az élő szervezetek működésében. Az egész élővilágban minden ugyanabból a húszféle aminosavból épül fel, ahogy egy gyöngysor felépül a gyöngyökből.